

В обох мовах існують суплетивні форми творення ступенів порівняння:

добре – краще // *dobrze – lepiej*
 мало – менше // *mało – mniej*
 багато – більше // *dużo – więcej*
 легко – легше // *lekko – lżej* і под.

При утворенні форм ступенів порівняння прислівників відбувається чергування приголосних:

високий – вище
twardy – twardziej.

Описові форми ступенів порівняння утворюються від вихідної форми прислівника з додаванням допоміжних слів *більш // bardziej, найбільш // najbardziej; менш // mniej, найменш // najmniej*:

більш високий // bardziej wysoki
найменш здібний // najmniej zdolny.

Деякі польські прислівники (як і прикметники) можуть утворювати тільки аналогічні форми ступеня порівняння, напр.:

bardziej otwarcie
bardziej elegancko
*najbardziej nowatorsko*⁵⁹.

Українські та польські художні тексти засвідчують однотипність семантико-синтаксичного вживання прислівників вищого і найвищого ступенів порівняння, напр.:

I. 1. Ходи! Шлях певний *швидше* знайдем вдвох (Леся Українка). 2. Все було інше, все *краще, могутніше, веселіше* (О. Довженко). 3. Їм всім хотілось *якнайчастіше* казати те слово нове, мов тільки знайдене, просте і рідне (М. Коцюбинський). 4. Бажаю Вам *якнайбільше* здоров'я (М. Коцюбинський).

II. 1. *Zawsze i silnie przekonana była, że w synu jej i Andrzeja prędzej lub później objawić się musi jakaś zdolność* (E. Orzeszkowa). 2. *Pokaż mi swój wierszyk, a ja powiem ci, czemu nie powstał ani wcześniej, ani później* (W. Szyborska). 3. *Najlepiej przestawić szyfonierę* (K. Siesicka). 4. *Najnudniej, aczkolwiek najlżejsza to była kara, było stać w kącie* (M. Wańkowicz).

6.7. Дієслово Czasownik

Дієслово як одна з основних частин мови передає динамічну (процесуальну) ознаку та виконує активну роль в організації елементарного речення⁶⁰.

⁵⁹ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 376.

⁶⁰ Див.: В. М. Русанівський, *Структура українського дієслова*, Київ 1971; В. М. Русанівський, *Дієслово – рух, дія, образ*, Київ 1977; А. П. Загнітко, *Дієслівні категорії в син-*

Дієслова виражають дії, процеси, стани, виявляють широкі валентнісні можливості щодо інших компонентів речення. Особливістю дієслів є властивий їм набір морфологічних категорій – власне-дієслівних (виду, перехідності – неперехідності, способу, часу, стану) і невластивих-дієслівних (особи, числа, роду). Польська мова має додаткові показники вираження персональності, зворотності, герундійних віддієслівних іменників тощо. Спільним для системи дієвідмінювання обох мов є використання синтетичного та аналітичного способів вираження граматичних значень. Дієвідмінювані форми в українській і польській мовах виконують функцію присудка, напр.: 1. В його очах *засвітилась* одрада; лице *прояснилось*, наче хто *збризнув* його холодною водою; серце *затіпалось*, наче хто *доторкнувся* до нього (Панас Мирний).

2. *Mów do mnie jeszcze... Za taką rozmową
tęskniłem lata... Każde twoje słowo
słodkie w moim sercu wywołuje dreszcze –
mów do mnie jeszcze...*

(К. Przerwa-Tetmajer)

Крім того, дієслівні словоформи в обох мовах можуть уживатися у функції головного члена односкладного речення (див. 7.4.). Своєрідну групу мовних одиниць складають безособові дієслова, семантика яких не вказує на особу-виконавця дії або на носія стану.

Безособові дієслова, а також особові у значенні безособових в українській і польській мовах уживаються у формі середнього роду, пор., напр.:

Морозить.

Пече у шлунку.

Йому працюється добре.

Świta.

Rozwidnia się.

Zagrzmiało.

Відмінності української та польської мов знаходять відбиток у системі численних дієслівних форм, у дієвідмінюванні. Чимало специфічних рис виявляє творення та вживання українських і польських віддієслівних форм – дієприкметників і дієприслівників.

Дієприкметникові форми в обох мовах виступають у позиції як атрибута, так й іменної частини предиката, напр.: 1. Чи береже він

тагматичні і парадигматичні, Київ 1990; А. П. Загнітко, *Система і структура граматичних категорій дієслова*, Київ 1990; Д. Вечорек, *Український язык. Slavia Romana – Slavia Byzantina. Очерки по глагольности*, Wrocław 1997; К. Г. Городенська, *Дієслівна лексема в традиційному і новітньому українському мовознавстві*; І. В. Кононенко, *Системні зв'язки дієслова та прикметника у слов'янських мовах*; J. Tokarski, *Czasowniki polskie (Formy. Typy. Wyjątki. Słownik)*, Warszawa 1951; Z. Saloni, *Cechy składniowe polskiego czasownika*, Wrocław 1976.

[собор] у собі відгомін життя *невмирущого...* [...]. Повен, повен всього! Темрявою ночі *окутаний*, зірок дістає шоломами своїх бань крутолобих (О. Гончар). 2. *Słyszę ciągnące żurawie, których by nie dościgły żrenice sokoła* (A. Mickiewicz).

Дієприслівники в межах речення виконують функцію обставини, пор.:

1. *Вдивляючись* в уста, що кличуть,
В розсіяних очей вогні,
Різьбив ти в пам'яті обличчя,
Щоб перелить його в пісні.

(Б. Антонович)

2. *Bronka podważyła dłutkiem łeb gwoździa, Franka chwyciła obcęгами, ciągnąc z całych sił* (P. Gojawiczyńska).

Для української та польської мов властиві форми на *-но, -то* // *-но, -то*:
збудовано // *zbudowano*
забуто // *zarotniano*.

Особливою дієслівною формою виступає інфінітив⁶¹. Інфінітив виражає абстрактну дію і не має морфологічних категорій часу, способу, особи, роду, числа. Натомість у граматичну семантику інфінітива входять значення виду, стану, перехідності – неперехідності.

Інфінітив утворюється за допомогою суфіксів: в українській мові – *-ти* (розмовне – *-ть*), у польській – *-ć*, рідше – *-с* (пор. також утворення зворотніх дієслів: 6.7.1.). Якщо корінь польського дієслова у формах теперішнього часу закінчується на *k* або *g*, інфінітив має показник *-с*:

tłukę – tłuc
strzeżę – strzec.

При чергуванні *k, g* з *c* у польській мові суфікси відсутні: *piec, tóс*.

Інфінітив може виконувати різні формотвірні функції, а у синтаксичних умовах може виступати в ролі усіх членів речення, пор. уживання цих форм:

I. 1. Спочатку йому спала думка *пйти* далеко берегом за місто, скупатись на відлюдді й вернутись до своєї комірчини аж увечері (В. Підмогильний).

2. Буду *мріяти* й *жити* на крилах надій (Д. Луценко).

3. Кіт – ну *нявчать* на грушу!

Прийшов у сад дідусь...

Та хто б, *скажіть*, подумав? –

і діда грушка – лусь!

Тоді приходить бабця

їх, бідних, *лікувать*.

Та хто б, *скажіть*, подумав? –

і бабцю грушка – гать!

(Л. Повх)

⁶¹ Див.: Г. П. Півторак, *Форми інфінітива в українській мові*, Київ 1974.

II. 1. Chciał on był *wydać* swoją córkę za mąż tak, żeby to było zgodne zarówno z wymaganiami rodu, jak i z jej uczuciami (M. Dąbrowska).

2. Och, jak dobrze nam *zdobywać* góry

I młodą piersią *chłonać* wiatr.

Prężnymi stopy *deptać* chmury

I palce *ranić* ostrzem Tatr.

(Piosenka)

3. Jakże im *jechać* daleko! (J. Iwaszkiewicz).

4. *Kochać* i *tracić*, *pragnąć* i *żałować*,

Padać boleśnie i znów *się podnosić*,

Krzyczeć tęsknocie „precz!” i *błagać* „prowadź”.

Oto jest życie: nic, a jakże dosyć...

(L. Staff)

В українській і польській мовах функціонують особливі типи мовних одиниць – т. зв. вигуківі дієслова, напр.:

штурх

дряп

плюск

стук-грюк

бах

рик-рик

бєс

trach

bul

bach

łup

pac та ін.

(див. також 6.11.).

Ці слова мають вигукове походження, але позначають динамічні дії та використовуються в реченні як присудок. Вигуківі дієслова можуть керувати субстантивами. Пор. вживання цих одиниць у реченнях:

I. 1. Що рибка *смик* – то серце *тьох*!

2. Аж ось гуде, – і хвиля утікає!..

Аж – *гульк*!.. з води Дівчинонька пливе

І косу зчісує, і брівками моргає!..

3. Вона морга, вона й співа...

Гульк!.. приснули на синім морі скалки!..

Рибалка *хлюп*!.. За ним *шубовсть* вона!..

І більш вже нігде не бачили Рибалки!

(П. Гулак-Артемівський)

II. 1. Aż się żardynierka przewróciła i wszystkie kwiaty *bach* na dywan! (W. S. Reymont). 2. Pani Darnowska zgadzała się na wszystko, jak na łaskę, a na zakończenie – *bach* Alinkę w rękę! (F. Wiesiołowski). 3. Jak nie krzyknie: „Kumie, ratuj! Bo mnie nieboszczyk złapał!..” – i *bęc* przez futrynę (B. Prus).

4. Wymowa wznieść nie zdoła
 dziś na wolności szczyt;
 dziś przyjaźń, miłość woła,
 tam, bracia, *cyt!* tam *cyt!*
 (A. Mickiewicz)

Специфічними для польської мови є численні віддієслівні іменникові утворення (*gerundium*–*odśłownik*)⁶² типу *noszenie się*. Як і вигуківі дієслова, ці утворення займають проміжне місце у частиномовній класифікації. Наявність видових розрізень, можливість приєднання компонента *się* дають підставу деяким мовознавцям включати ці слова до групи дієслів⁶³. Характерно, що герундійні субстантиви в 11-томному „Словнику польської мови” за ред. В. Дорошевського включаються до дієслівних словникових статей. Наближення польських віддієслівних іменників до дієслова наочно демонструють їхні українські відповідники, пор.: *Nawykły do czytania w ludzkich twarzach, badał nieznanego troskliwie* (J. I. Kraszewski) // Звикнувши *читати* в людських обличчях, він уважно спостерігав незнайомого. Водночас система відмінювання цих віддієслівних одиниць дає змогу віднести їх до класу іменників⁶⁴, пор.:

Zatorpiony w czytaniu nie słyszał wejścia młodego człowieka (E. Orzeszkowa) // Занурений у *читання*, він не чув приходу молодого чоловіка.
Do chłodzenia silnika używał najrozmaitszych sposobów (S. Żeromski) // Для *охолодження* двигуна вживав найрізноманітніших засобів.

Таким чином, українськими аналогами польських герундійних форм можуть стати іменники (подібної або відмінної морфемної структури) чи дієслова, пор.:

Oszalał na ruch podróży, bieganie służby kolejowej, gwar i pośpiech (S. Krzywoszewski) // Приголомшив нас рух подорожніх, *біганина* працівників залізниці, галас і поспіх.
Nie mógł się wstrzymać od biegania ukradkiem oczyma po twarzach (J. I. Kraszewski) // Він не міг утриматись, щоб не *бігати* крадькома очима по обличчях.

⁶² Див.: Н. Safarewiczowa, *Rzeczowniki „zwrotne” w języku polskim*, „Język Polski”, XXIV, 1954, № 5.

⁶³ О. Б. Ткаченко, *Особенности употребления современных польских глагольно-именных формаций типа итуwanie (się) – (u)тисие (się)* [в:] *Исследования по польскому языку; Исторична типологія слов'янських мов*, с. 136–137.

⁶⁴ *Nauka o języku dla polonistów*, s. 253.

6.7.1. Категорія стану. Зворотні дієслова Kategoria trybu. Czasowniki zwrotne

Категорія стану, як і категорія виду, охоплює всі дієслова слов'янських мов, у тому числі української та польської⁶⁵. Категорія стану виражає спрямованість чи неспрямованість дії (стану) на суб'єкт (виконавця дії або носія стану) й об'єкт (предмет, на який спрямовується дія або стан). Поняття стану не є суто морфологічною категорією, воно тісно пов'язане зі словотвором і синтаксисом. Ця категорія знаходить своє вираження у протиставленні корелятивних дієслівних форм активного та пасивного стану. При цьому „форми активного стану були успадковані слов'янськими мовами з індоєвропейської мови через праслов'янську без функціональних змін, форми пасивного стану походять від аналогічних форм праслов'янської мови”⁶⁶.

Форми активного стану передають дію суб'єкта, який у реченні виражений підметом. Ця дія спрямовується на об'єкт, що в умовах речення позначається як прямий додаток у формі знахідного відмінка без прийменника, отже, категорія стану тісно пов'язана з категорією перехідності – неперехідності, пор.:

1. Під самим садом обрїй *ліг*

На сіру павутину...

Вже неминуче *буде* сніг

З хвилини на хвилину...

(М. Вінграновський)

2. [...] A bukiet zaraz *się odezwał*:

Rezedą *szeptnął*, różą *krzyknął*,

Westchnął, *pokiwał się* i *przestał*.

(J. Tuwim)

Форми пасивного стану вказують на те, що дія спрямована на об'єкт, який у реченні виражений підметом. В українській і польській мовах форми пасивного стану можуть знаходити вираження:

– у пасивній формі дієслів, яка утворюється від дієслів недоконаного виду (в українській мові – за допомогою постфікса *-ся*, у польській – за допомогою компонента *się*):

⁶⁵ Див.: В. М. Русанівський, *Порівняльно-типологічна характеристика дієслівного стану в сучасних слов'янських літературних мовах* [в:] *Доповіді радянської делегації на VI Міжнародному з'їзді славистів (Прага)*, Київ 1968; К. Wilczewska, *Czasowniki zwrotne we współczesnej polszczyźnie*, Toruń 1966; A. Doros, *Kategoria zwrotności w języku rosyjskim i polskim*, Rzeszów 1981; R. Grzegorzczkova, *Regularność i nieregularność w tworzeniu konstrukcji zwrotnych*, „Prace Filologiczne”, XXXI, 1982; R. Grzegorzczkova, *Jeszcze o bezosobowych konstrukcjach z się*, „Prace Filologiczne”, XXXV, 1991.

⁶⁶ *Історична типологія слов'янських мов*, с. 111.

будуватися // *budować się*;

– у пасивних дієприкметниках:

збудований // *zbudowany*;

– у віддієприкметникових формах на *-но, -то* // *-no, -to*:

збудовано // *zbudowano*.

Автори „Історичної типології слов'янських мов” зазначають, що „у всіх слов'янських мовах форми пасивного стану утворюються за допомогою приєднання до форм активного стану зворотного займенника *ся* (*się, se* (*ce*), *sa, so*)”⁶⁷. Проте активність зворотніх дієслів пасивного стану в різних слов'янських мовах відбувається неоднаковою мірою. Зокрема, вираження пасивного стану за допомогою зворотніх дієслів поширене в українській мові й рідко зустрічається у польській. При цьому українські форми пасивного стану зворотніх дієслів переважно приєднують до себе додаток у формі орудного відмінка, яким і передається логічний суб'єкт, напр.: Дієслова досліджуються вченими.

У польській мові основним способом передачі пасивного стану є дієприкметникові форми. У польських пасивних конструкціях пасивні дієприкметники поєднуються з допоміжними дієсловами *być* або *zostać* (див. також 7.3.1.1.2.3.). При цьому використанням зв'язки *zostać* польська мова відрізняється не тільки від української, але й від інших слов'янських і неслов'янських мов, пор.: 1. *Bitwa została przerwana* (H. Sienkiewicz). 2. *Nerwy jego zostały narażone na ciężką próbę* (W. Pierzyński). Позначення суб'єкта дії міститься у прийменникових сполученнях з *przez*, напр.: *Wiersz jest napisany przez A. Mickiewicza*.

Семантику пасивності передають і українські та польські форми на *-но, -то* // *-no, -to*, які виділяються на тлі інших слов'янських мов. У польській мові вони більш поширені, ніж в українській (див. 6.7.4.).

Як вже було зазначено, особливу групу дієслів в українській і польській мовах складають зворотні дієслова. В українській мові частина цих дієслів належить до пасивного стану (*писатися, згадуватися, рекомендуватися*), частина – до активного стану (*умиватися, ударитися, зустрічатися* та ін.). У польській мові майже всі зворотні дієслова мають категорію активного стану, пор.: *kręcić się, mrużyć się, czuć się*. Сема ‘зворотність’ виявляє себе у дієсловах власне-зворотного (*myć się*) або взаємно-зворотного значення (*kłaść się*).

Семантика подібних польських дієслів яскраво виявляється у зіставленні з українськими еквівалентами, пор.:

czuć się // *почувати себе*

znaleźć się // *знайти себе*.

⁶⁷ Там само, с. 180.

При цьому елемент *się* трактується у польських граматиках як займенник-енклітик⁶⁸ або як морфема; диференціація їхніх функцій не завжди послідовна.

Частина українських і польських дієслів із *-ся* // *się* не одержує зворотню форму у спорідненій мові, пор.:

користуватися // *korzystać*
тренуватися // *trenować*
скористатися // *skorzystać*
повернутися // *wrócić*
przyzwyczaić się // звикнути
przyjaźnić się // дружити
radować się // радіти
habilitować się // захищати докторську дисертацію
szanować się // шанувати себе
zachowywać się // поводити себе
trzymać się // триматися, тримати себе
uważać się // вважатися, вважати себе,

пор., напр.:

Пускають воду // *Puszczą się wodę*.
 Тут говорять по-польськи // *Tu mówi się po polsku*.

Під впливом польської мови розвинулись українські форми:

denerwować się → *нервуватися*
czuć się → *чутися* (про самопочуття).

Специфічною для польської мови є синонімія зворотних і незворотних дієслів, напр.:

spieszyć – *spieszyć się*
pytać – *pytać się*,

пор. у реченні: *Kamienie ładnie błyszczą* – *Kamienie ładnie się błyszczą*.

При цьому зворотні дієслова у порівнянні з парними незворотними насичені емоційною або розмовною конотаціями.

Невелика група зворотних дієслів передає власне безособово-зворотне значення типу *розвиднюється* // *rozwidnia się*; пор. також безособові форми без *-ся* // *się*:

świta // *świta*
zagrimіло // *zagrzmiało* і под.

Частина безособових дієслів із *-ся* // *się* вживається з формою давального відмінка на позначення особи: *здається (йому)* // *wyduje się*. Польські дієслова із *się* можуть вживатися у незворотній формі на позначення невідзначеної або узагальненої особи: *jeździ się*.

⁶⁸ *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, s. 334; S. Jodłowski, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa 1976, s. 171.

Показник *się* реалізується у різних частинах речення, але не на його початку, інтонаційно приєднується до попереднього слова, за наявності іншого енклітика зазвичай стоїть після нього: *Nic się nie stało*.

Пор. вживання українських і польських зворотніх дієслів у текстах:

I. 1. *Милююся, люблюся, чого душі моїй так весело* (П. Тичина). 2. *Коли втомлюся я життям щоденним...* (Леся Українка). 3. *Караюсь, мучусь, але не каюсь* (Т. Шевченко). 4. *Я намагався уявити собі, які в собаки очі, коли вона виє, але не міг і питався бабусю* (Гр. Тютюнник). 5. *Нам зустрітись на обрії треба* (Л. Костенко).

II. 1. *Szturm się rozpoczął* (H. Sienkiewicz). 2. *Dzień też miał się już ku spoczynkowi* (H. Sienkiewicz). 3. *Puch się kwietny sypie poprzez płoty* (M. Konopnicka). 4. *Z chaosu ład się tworzy* (J. Tuwim). 5. *Nie wiedziałem, że się będę tak męczył, słów szukając dla żywego świata* (J. Tuwim). 6. *Kot się pod murem przeciąga leniwie* (L. Staff). 7. *Ujawniają się zwątpienia i zamiary* (W. Szymborska). 8. *Czy ona się śni?* (S. Grochowiak). 9. *Stała nam się nowina, pani pana zabiła* (piosenka).

6.7.2. Категорія виду Kategoria aspektu

Послідовне розмежування дієслів доконаного та недоконаного виду є характерною ознакою слов'янських мов⁶⁹, які успадкували цю рису з праслов'янської мови⁷⁰. Категорія виду ґрунтується на протиставленні неповністю реалізованої, не обмеженої граничним виявом, нецілісної процесуальної ознаки (недоконаний вид) та повністю реалізованої, обмеженої граничним виявом, результативної, цілісної процесуальної ознаки (доконаний вид)⁷¹. Специфіка семантики видових форм тісно пов'язана з категорією часу: недоконані дієслова знаходять вираження в усіх формах часу, доконані – тільки у формах минулого та майбутнього часу.

⁶⁹ Див.: А. Мазон, *Вид в славянских языках: Принципы и проблемы*, Москва 1958; *Увод в изучаването на южнославянските езици*, София 1986, с. 447–454; С. Соколова, *Аспектуальні категорії українського дієслова на тлі інших слов'янських мов*, „Українська мова”, 2003, № 2; І. Калько, *Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові*, Черкаси 2008; А. Bogusławski, *Czasowniki dokonane i niedokonane i ich stosunki wzajemne*, „Z polskich studiów slawistycznych”, ser. 2, Językoznawstwo, Warszawa 1963, s. 153–159; С. Piernikarski, *Typy opozycji aspektowych czasownika polskiego na tle słowiańskim*, Wrocław 1969; W. Smiech, *Funkcje aspektów czasownikowych we współczesnym języku ogólnopolskim*, Łódź 1971; F. Antinucci, L. Gebert, *Semantyka aspektu czasownikowego* [w:] *Studia gramatyczne*, Wrocław 1977; A. Holvoet, *Aspekt a modalność w języku polskim na tle słowiańskim*, Wrocław 1982.

⁷⁰ *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, с. 249–256.

⁷¹ Пор.: J. Tokarski, *Fleksja polska*, s. 171–172.

Деякі українські та польські дієслова видових пар не утворюють, водночас ці слова мають категорію виду, пор.:

стояти // stać
мати // mieć,
 але *сидіти // siedzieć – siadywać.*

У мовознавстві існують різні підходи до лексико-граматичної природи категорії виду. Більшість вчених вважають, що члени видової пари – це форми одного слова⁷². У зв'язку із цим, зокрема, в українських і польських тлумачних словниках обидві видові форми об'єднуються в одну словникову статтю. Частина дослідників вважають вид словотвірною категорією⁷³. Очевидно, до видових пар слід підходити диференційовано: якщо між компонентами видової пари немає семантичних відмінностей, крім наявності / відсутності семи 'межа дії', це форми одного слова, пор.:

стрибати – стрибнути // skakać – skoczyć.

Якщо при утворенні видової пари дієслова розійшлися за частиною лексичного значення, вони виступають як окремі слова, напр.:

бігти – підбігти
szuć – naszyć.

Творення видових пар дієслів в українській і польській мовах має багато спільних рис. Дієслова доконаного виду утворюються від дієслів недоконаного виду за допомогою подібних у двох мовах префіксів, пор.:

<i>з-: ліпити – зліпити</i>	// <i>z- (s-): lepić – zlepić</i>
<i>по-: прибирати – поприбирати</i>	// <i>po-: sprzątać – posprzątać</i>
<i>на-: малювати – намалювати</i>	// <i>na-: rysować – narysować</i>
<i>о-: глухнуть – оглухнуть</i>	// <i>o-: głuchnąć – ogłuchnąć</i>
<i>ви-: купити – викупити</i>	// <i>wy-: kupić – wykupić</i>
<i>про-: читати – прочитати</i>	// <i>prze-: czytać – przeczytać</i>
<i>за-: писати – записати</i>	// <i>za-: pisać – zapisać.</i>

Деякі форми доконаного виду утворюються в обох мовах від форм недоконаного виду за допомогою суфіксів:

-ну- (-ону-): впливати – вплинути // -ną-: wpływać – wpłynąć
-ва-: видати – видавати // -wa-: wydać – wydawać.

Дієслова недоконаного виду утворюються від дієслів доконаного виду за допомогою в основному співвідносних суфіксів:

-ува- (-юва-), -овува-: дописати – дописувати // -ува- (-іва-): dopisać – dopisywać
-ва-: змити – змивати // -wa-: zmyć – zmywać
-а-: сісти – сідати // -a-: siąść – siadać,

пор., проте:

-ува-: погодитися – погоджуватися // -a-: zgodzić się – zgadzać się.

⁷² Див., напр.: *Сучасна українська літературна мова*, за ред. А. П. Грищенка, с. 365; *Наука o języku dla polonistów*, s. 238.

⁷³ І. Р. Вихованець, *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*, с. 102–103.

Творення форм недоконаного виду може бути пов'язане із чергуваннями в корені слова:

сплести – сплітати // spleść – splatać
замести – замітати // zamieść – zamiatać.

Можливим в обох мовах є творення видових форм за допомогою морфологічної зміни суфікса та зміни основи, напр.:

висихати – висохнути // usychać – uschnąć
повертатися – повернутися // wracać – wrócić.

Деякі дієслова утворюються шляхом використання суплетивних основ, причому їх співвідношення в українській і польській мовах може не збігатися, напр.:

брати – взяти // brać – wziąć
говорити – сказати // mówić – powiedzieć
ловити – піймати // łowić (łapać) – złapać
widzieć – zobaczyć // бачити – побачити
oglądać – obejrzeć // оглядати.

В українській мові утворення видової пари може відбуватися шляхом зміни наголосу, напр.:

виклика́ти – ві́кликати
розріза́ти – розрі́зати
розкида́ти – розкі́дати.

Зрозуміло, що для польської мови, яка має постійний наголос, такий тип формування видової пари є неможливим, пор.:

наси́пати – насипа́ти // nasypać – nasypywać.

Деякі українські та польські дієслова можуть виступати у формі як доконаного, так і недоконаного виду (тобто є двовидовими), пор.:

абстрагувати
атестувати
женити
ранити
велити
наслідувати
атакувати
kazać
ranić
abdykować
awansować
organizować.

Значна кількість українських і польських видових пар співвідноситься у своїх основах та способах творення, що часто пояснюється успадкуванням цими мовами праслов'янських дієслів, пор.:

біліти – побіліти // bieleć – pobieleć
вибрати – вибирати // wybrać – wybierać.

Водночас власні історичні шляхи розвитку двох мов привели до своєрідності утворення багатьох видових пар дієслів, напр.:

перекласти – перекладати // przełożyć – przekładać
запросити – запрошувати // zaprosić – zapraszać.

Специфіці вираження категорії виду в польській мові сприяє більша активність утворення дієслів у цій мові в зіставленні з українською (див. 5.9.4.), пор., напр.:

reżyserować – wyreżyserować // режисерувати
marzyć – wymarzyć // мріяти
emigrować – wyemigrować // емігрувати
inwestować – zainwestować // інвестувати та ін.

Пор. вживання дієслів недоконаного і доконаного видів у текстах:

I. 1. Мала крапля і великий камінь *пробиває* (прислів'я). 2. І ти в моїй пам'яті назавжди *залишишся* такою, як зараз (Є. Гуцало). II. 1. *Trzy razy księżyc odmienił się złoty, jak na tym piasku rozbiłem namioty* (J. Słowacki). 2. *Wychodzą tak ze świecami Anna do Francji, Eudoksja na Węgry, Saweta do Danii* (J. Iwaszkiewicz).

6.7.3. Дієвідмінювання Кониугасја

Дієвідмінювання (словозміна дієслів) – це утворення граматичних форм дієслів у межах його парадигми⁷⁴. В українській і польській, як і в інших слов'янських мовах, дієслівна парадигма налічує найбільшу кількість компонентів. При словозміні дієслова виявляють категорію способу, часу, числа, особи, роду, у польській мові також – персональності.

Категорія способу є словозмінною категорією, яка виражає відношення процесуальної ознаки до дійсності. В українській і польській, як і в інших слов'янських мовах, виділяються форми дійсного (напр.: *пішов, leciała*), умовного (*хотів би, spałbym*) та наказового (*читай, stój*) способів дієслів.

В особових формах дієслів виявляє себе спільна для різних слов'янських мов категорія часу. Форми дійсного способу теперішнього часу об'єднуються у різних для української та польської мов типах дієвідмінювання. В обох мовах значення теперішнього, минулого та майбутнього часу передаються відповідними синтетичними або аналітичними формами, напр.:

⁷⁴ Див., напр.: К. Г. Городенська, *Семантична структура імператива* [в:] *Актуальні проблеми граматики*, Кіровоград 1996, вип. 1; К. Г. Городенська, *Онтологічні параметри граматичних категорій способу та часу*, „Мовознавство”, 1997, № 1; K. Pisarkowa, *Polski czas zaprzeszy i tryb przypuszczajacy (formy i funkcje)*, „Język Polski”, 1972, z. 52; I. Łuczaków, *Wyrażanie imperatywności w języku rosyjskim i polskim*, Wrocław 1997.

I. 1. Раз над Києвом *стояла* чудова весняна ніч [...] (І. Нечуй-Левицький).

2. В очі *дивляться* кани,
Серце в них *переллю*,
Хай розкажуть, коханий,
Як я вірно *люблю*.

(Д. Луценко)

3. *Росла* на груші грушка,
як всі грушки, проста.
Та хто б, скажіть, *подумав?* –
упала на kota!

(Л. Повх)

II. 1. *Niechaj* mnie Zośka o wiersze *nie prosi*,
Bo kiedy Zośka do ojczyzny *wróci*,
To każdy kwiatek *powie* wiersze Zosi,
Każda jej gwiazdka *piosenkę zanuci*.
Nim kwiat *przekwitnie*, nim gwiazdeczka *zleci*,
śluchaj – bo to są najlepsi poeci.

(J. Słowacki)

2. *Miałeś*, chamie, złoty róg,
miałeś, chamie, czapkę z piór:
czapkę wicher *niesie*,
róg *huka* po lesie,
ostał ci się ino sznur,
ostał ci się ino sznur.

(S. Wyspiański)

3. *Przypomnimy*, co *rzekł* Cambronne i *powiemy* to samo nad Wisłą (W. Bro-niewski).

Як в українській, так і в польській мовах різні часові форми можуть передавати семантику суміжного часу. Скажімо, форми теперішнього часу можуть позначати дії в минулому або майбутньому часі:

I. 1. Вогонь *палає* і *гуготить*, а вона *заплющує* очі, хитається, і їй *здається*, що то *шумить* колосом нива і серп *черкає* по стеблу (М. Коцюбинський).

2. Чудові ці степи *влітку*, коли *шумлять* хліба, коли жайворонки *заливаються* в небі, коли до млості *припікає* сонце (В. Скляренко). 3. Тоді він *іде* до вчительки.

II. 1. *Gospodyni domu*, *Popiołkowa*, *podtrzymuje* tiulowy welon (M. Dąbrowska).

2. Już odbił się, już *płynie!* Boską równowagą
Rozpina się na drzewcu i *wieje* jak flagą,
Dolata do poprzeczki i nagłym trzepotem
Przerzuca się, jak gdyby był ptakiem i kotem.

(K. Wierzyński),

пор. також: *Co ty powiesz!* (іронічне).

Категорія дієслівної особи в українській і польській, як і в інших слов'янських мовах, виражає відношення дії до суб'єкта з погляду мовця. В українській мові вираження особи часом передається аналітично, за допомогою особових займенників (*я, ти, він писав*). У польській мові значення особи дієслів виражається синтетично, за допомогою особових закінчень (*przyszędłem, przyszędłeś, przyszędł*).

Отже, категорія особи польських дієслів вказує в реченні на еліптичний підмет; в українській мові такий підмет передається у формі займенника, пор.: *Я йшов додому // Szędłem do domu*. Відрізняються від українських польські форми з суфіксом *-ł-*, вони не самостійні у вираженні часу і лише беруть участь у творенні дієслівних форм. На відміну від української мови, у формах польської мови розрізняються чоловічо-особові та нечоловічо-особові форми, пор.:

byli – byli
mówili – mówili
czekali – czekały.

Категорія дієслівного числа представлена значеннями однини та множини, які виражають себе у системі особових закінчень:

I. 1. Ти від лютої зими *затуляла* нас крильми ... (Б. Олійник). 2. [...] *Рвуть* долівку хижі каблучки (І. Драч). II. 1. Pani nauczycielka *kazała* wyjąć zeszyty (S. Mrozek). 2. Lilie *mają* jakby sprężyste łodygi (В. Prus).

Категорія роду в усіх слов'янських мовах виявляється у дієслівних формах минулого та умовного способів, напр.:

I. 1. Коли я смуток свій на струни *клала*,
з'явилась ціла згряя красних мрій,
 веселкою моя надія *грала*,
 далеко *линув* думок легких рій.

(Леся Українка)

2. Ти *б завернула*, та немає Ні слів, ні голосу нема [...] (М. Вінграновський).

II. 1. *Czymże byłbym bez niej?* (В. Prus). 2. *Przez ciemne mieszkanie na pierwszym piętrze kamienicy w rynku przechodziło* co dzień na wskroś całe wielkie lato (В. Schulz). 3. *Babcia uszyła* Monice nową, aksamitną sukienkę (М. Kaliszewska).

В українській мові є дві дієвідміни. До першої належать дієслова, які в третій особі множини теперішнього часу мають закінчення *-уть, -ють: несуть, співають*; другу дієвідміну становлять дієслова, які в третій особі множини отримують закінчення *-ать, -ять: кричать, стоять*.

У польській мові розрізняють три дієвідміни. До першої дієвідміни відносять дієслова з основою на приголосний, які мають у 1-ій і 2-ій особі однини закінчення *-ę, -esz: piszę, pieszsz*. До другої дієвідміни належать дієслова з основою на м'який чи стверділий приголосний і закінченням в теперішньому часі *-ę, -isz, -ysz: mówię, mówisz*. Третю дієвідміну становлять діє-

слова, що мають у теперішньому часі закінчення *-am, -asz, -em, -esz: słucham, słuchasz, rozumiem, rozumiesz*. У польському мовознавстві існує підхід, згідно з яким поділ на дієвідміни відбувається на підставі не закінчень, а суфіксів. Таким чином виділяється одинадцять дієвідмін⁷⁵.

При творенні дієслівних форм в обох мовах нерідко відбувається чергування приголосних, пор.:

chodzić – ходжу, ходиш

pisać – пишу, пишеш

nosić – noszę,nosisz.

Чергування голосних і приголосних при дієвідмінюванні особливо поширене в польській мові. Для дієслів першої дієвідміни характерним є чергування голосних *o / e* і твердих приголосних з м'якими в основах слів, напр.: *pragnę – pragniesz*.

В основах дієслів другої дієвідміни можуть відбуватися чергування приголосних *ż : z, sz : s, szcz : śc* та ін.:

mrożę – mrozisz

gaszę – gasisz

puszczę – puścisz

(див. також 2.3.; 2.4.).

Розглянемо дієвідмінювання в українській і польській мовах.

Дійсний спосіб

1. Теперішній час

У словозміні українських і польських дієслів теперішнього часу виявляються свої особливості, пор.:

Українська мова

I дієвідміна

	Однина		Множина	
1-а ос.	несу	читаю	несемо	читаємо
2-а ос.	несеш	читаєш	несете	читаєте
3-я ос.	несе	читає	несуть	читають

II дієвідміна

	Однина		Множина	
1-а ос.	учу	роблю	учимо	робимо
2-а ос.	учиш	робиш	учите	робите
3-я ос.	учить	робить	учать	роблять

Польська мова

I дієвідміна

	Однина		Множина	
1-а ос.	kupuję	biorę	kupujemy	bierzemy
2-а ос.	kupujesz	bierzesz	kupujecie	bierzecie

⁷⁵ J. Tokarski, *dz. cyt.*, s. 213–229.

3-я ос.	kuropje	bierze	kuropją	biorą
		II дієвідміна		
	Однина		Множина	
1-а ос.	mówię	krzyczę	mówimy	krzyczymy
2-а ос.	mówisz	krzyczysz	mówicie	krzyczycie
3-я ос.	mówi	krzyczy	mówią	krzyczą
		III дієвідміна		
	Однина		Множина	
1-а ос.	czytam	mam	czytamy	mamy
2-а ос.	czytasz	masz	czytacie	macie
3-я ос.	czyta	ma	czytają	mają

Найбільш зближеними в обох мовах (як і в інших слов'янських) виступають форми теперішнього часу у 2-ій особі, причому в усіх дієвідмінах. Специфічним для української мови (а також – серед слов'янських – для білоруської) є паралельне функціонування у колишніх т. зв. атематичних словах форманта *-си*: *даси, розповіси*. На відміну від польської мови, в українських дієсловах 3-ої особи однини теперішнього (а також майбутнього) часу може виступати афікс *-ть*. Своєрідними у зіставленні з українською мовою (та більшістю слов'янських мов) є польські закінчення *-at* у 1-ій особі однини третьої дієвідміни. В українській мові форми множини обох дієвідмін мають закінчення *-мо*, у польській мові відповідні форми в усіх дієвідмінах мають закінчення *-ту*, пор.:

пишемо // piszemy
ходимо // chodzimy,

пор. вживання форм теперішнього часу у текстах:

1. Ладко *прислухається* до шелесту осичок, *глушить* баян, і тоді *стає* чути, як *зітхають* міхи в лад невеселий і нікому, навіть гармоністу, невідомій мелодії – бо він її *не видумує* нарощне й *не слухає*, а тільки *бачить* поміж хатами в кінці вулички близько розвішане крайнебо (Гр. Тютюнник).
2. Tak ucho *natężam* ciekawie, że słyshałbym głos z Litwy (A. Mickiewicz).
3. Dżdzu krople *padają* i *tłuką* w me okno (L. Staff).

2. Минулий час

Форми минулого часу виражають дії, процеси або стани, які відбулися або виявилися до моменту мовлення. При цьому дієслова можуть мати категорії як доконаного, так і недоконаного виду.

У минулому часі українські й польські дієслова не збігаються у своїх формах. В українській мові форми минулого часу утворюються від основи за допомогою суфікса *-в-* (*-л-*) для жіночого, середнього роду і форм множини або за допомогою нульового суфікса: *писав, писала, писали; ніс, несла, несли*.

У польській дієслова минулого часу творяться від основи за допомогою суфікса *-ł-*, але вони не тільки позначають рід і число, як в українській мові, а й мають особові закінчення: *писаłem, pisałam; pisałeś, pisałaś; pisał, pisała;*

pisaliśmy, pisaliście, pisali; pisałyśmy, pisałyście, pisały. У множині розрізняють чоловічо-особові форми на *-i* (після *l*) та нечоловічо-особові форми на *-u* (після *ł*): *mówili* і *mówiły*. Творення форм минулого часу нерідко супроводжується чергуванням, напр.:

pleść – plotła

nieść – niosta.

У формах 1-ої і 2-ої особи множини минулого часу наголос падає на третій від кінця склад: *chodziliśmy, chodziliście*.

Пор. українські та польські форми минулого часу:

Українська мова

I дієвідміна

Минулий час

Однина

Множина

	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
1-а ос.	ніс	несла	–	несли
2-а ос.	ніс	несла	–	несли
3-я ос.	ніс	несла	несло	несли

II дієвідміна

Минулий час

Однина

Множина

	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
1-а ос.	учив	учила	–	учили
2-а ос.	учив	учила	–	учили
3-я ос.	учив	учила	учило	учили

Польська мова

I дієвідміна

Минулий час

Однина

	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
1-а ос.	kupowałem	kupowałam	–	
2-а ос.	kupowałeś	kupowałaś	–	
3-я ос.	kupował	kupowała	kupowało	

Множина

	Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові
1-а ос.	kupowaliśmy	kupowałyśmy
2-а ос.	kupowaliście	kupowałyście
3-я ос.	kupowali	kupowały

II дієвідміна

Минулий час

Однина

	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
1-а ос.	mówiłem	mówiłam	–	
2-а ос.	mówiłeś	mówiłaś	–	
3-я ос.	mówił	mówiła	mówiło	

		Множина	
		Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові
1-а ос.	mówiliśmy	mówiłyśmy	
2-а ос.	mówiliście	mówiłyście	
3-я ос.	mówili	mówiły	
		III дієвідміна	
		Минулий час	
		Однина	
		Чоловічий рід	Жіночий рід
		Середній рід	
1-а ос.	czytałem	czytałam	–
2-а ос.	czytałeś	czytałaś	–
3-я ос.	czytał	czytała	czytało
		Множина	
		Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові
1-а ос.	czytaliśmy	czytałyśmy	
2-а ос.	czytaliście	czytałyście	
3-я ос.	czytali	czytały	

Пор. вживання форм минулого часу:

I. 1. Надвечір косарі *почали* підвечіркувати, і Дашкович все *записував* пісні, що *розказували* йому чоловіки (І. Нечуй-Левицький). 2. Хтось з дітей *сказав*, що *чув* від свого діда, ніби тут поблизу є печери, в яких козаки Богдана Хмельницького *переховували* свій порох та зброю (І. Цюпа).

II. 1. Miejsce to *stanowiło* przed paru miesiącami ulubiony cel przechadzek jej syna (E. Orzeszkowa). 2. Jakaś starsza pani *wybierała* z dużego pudła ogromne ciemne guziki (M. Kaliszewska). 3. W bruzdach *połsniewały* wody, gdzieś *błyszczą* jeszcze płat przybrudzonego śniegu (W. S. Reymont).

В українській і польській мовах зустрічаються форми давноминулого часу (плюсквамперфекта). За допомогою цих форм одна минула дія передуює другій минулій дії. В обох мовах плюсквамперфект має аналітичну структуру: допоміжне дієслово (*бути* // *буć*) у формі минулого часу поєднується з повнозначним дієсловом (також у формі минулого часу). В сучасній українській мові такі форми сприймаються як застарілі або діалектні, у польській мові ці форми також стилістично забарвлені, пор.:

I. 1. Лукаш *нахиляється* [...], *знаходить* вербову сопілку, що *був кинув*, бере її до рук і йде по білій галяві до берези (Леся Українка). 2. Віл щось *почав був* говорити... (Є. Гребінка). 3. Спершу *був* криком *напустився* на них, але *вгамували* його одразу (А. Головка).

II. 1. *Umył się był* i ogolił naprędce [...] (K. Brandys). 2. Miała wrzuconą na ramiona futrzaną szubkę, którą *okryła się była* [...] (S. Żeromski). 3. Przed kwadransem *zobaczyła była* przez okno młodą parę ludzi (E. Orzeszkowa).

3. Майбутній час

Дієслова у формі майбутнього часу передають дії, стани або процеси, які відбудуться після акту мовлення про них. В українській і польській мовах

значення майбутньої дії утворюється за допомогою синтетичних (простих) або аналітичних форм.

Майбутня синтетична форма утворюється від дієслів доконаного виду за допомогою закінчень теперішнього часу:

напишу // napiszę

зроблю // zrobię

прочитаю // przeczytam.

В українській мові синтетичні форми майбутнього часу можуть утворюватися за допомогою морфем *-им-* та особових закінчень: *писатиму, ходитимеш*. Такі форми є унікальними у порівнянні з іншими слов'янськими мовами⁷⁶.

Майбутня аналітична форма утворюється від форм недоконаного виду за допомогою дієслова *бути // być* у формі майбутнього синтетичного часу. Другою частиною цих форм в українській мові є інфінітив (*буду читати*), у польській – інфінітив або форма на *ł*: *będę czytać, będę czytał*. Паралельне (синонімічне) вживання форм майбутнього часу типу *będę kupować – będę kupował (kupowała)* в польській мові є своєрідним у зіставленні з іншими слов'янськими⁷⁷.

Пор. форми майбутнього часу в українській і польській мовах:

Українська мова

I дієвідміна

Майбутній час

	Однина	Множина
1-а ос.	нестиму, буду нести	нестимемо, будемо нести
2-а ос.	нестимеш, будеш нести	нестимете, будете нести
3-я ос.	нестиме, буде нести	нестимуть, будуть нести

II дієвідміна

Майбутній час

	Однина	Множина
1-а ос.	учитиму, буду вчити	учитимемо, будемо вчити
2-а ос.	учитимеш, будеш вчити	учитимете, будете вчити
3-я ос.	учитиме, буде вчити	учитимуть, будуть вчити

Польська мова

Майбутній час

	I форма	II форма
		Однина
1-а ос.	<i>będę kupować</i>	<i>będę kupował, kupowała</i>
2-а ос.	<i>będziesz kupować</i>	<i>będziesz kupował, kupowała</i>
3-я ос.	<i>będzie kupować</i>	<i>będzie kupował, kupowała, kupowało</i>

⁷⁶ Н. Dalewska-Greń, *dz. cyt.*, s. 357.

⁷⁷ *Исторична типологія слов'янських мов*, с. 124.

	Множина	
1-а ос.	będziemy kupować	będziemy kupowały, kupowali
2-а ос.	będziecie kupować	będziecie kupowały, kupowali
3-я ос.	będą kupować	będą kupowały, kupowali

Пор. вживання форм майбутнього часу в українській і польській мовах:

I. 1. Хвоста *розпушить* курці сніг

І *пожене* за вітром,
Останні яблучка із ніг
Зі *б'є* із віт над світом.
До айстр останніх *припаде*
Губами сніговими
І тихо їм щось *доведе*,
І *забіліє* з ними...

(М. Вінграновський)

2. Буду *мріяти й жити*

На крилах надій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

(Д. Луценко)

II. 1. *Nie będziemy repetować* żadnej zimy ani lata (W. Szymborska). 2. Znowu w sklepiku *zjawi się* pieczywo i znów *zabręczą* rano bańki z mlekiem (L. Staff). 3. Na Niemen *popłyniem!* (E. Orzeszkowa). 4. Te zioła *będą* w wierszach słowami po latach (J. Tuwim).

II. Умовний спосіб

Форми умовного способу передають гіпотетичні (бажані) дії, які можуть бути реалізовані за певних умов. В українській і польській мовах творення форм умовного способу відбувається за допомогою часток *би* (*б*) // *бу*, які походять від праслов'янського дієслова *byti.

Українські форми умовного способу творяться за допомогою частки *би* (*б*), яка додається до форм минулого часу дійсного способу: *пішов би*, *малювала би*. В українській мові вживаються також безособові форми умовного способу, що складаються з інфінітива і частки *би* (*б*): *поїхати би*.

Умовний спосіб польських дієслів вирізняється тим, що умовна частка *бу*, на відміну від української *би*, може змінюватися, набуваючи закінчення дієслів минулого часу: *był*, *byś*, *by*; *byśmy*, *byście*, *by*, пор.:

chcielibyśmy // ми *би хотіли*
czytałby // він *би читав*.

Як і компонент *się*, варіанти *бу* можуть стояти перед дієсловом: *był pisał*. У постпозиції *бу* та варіанти приєднуються до дієслівної словоформи: *pisałby*.

Змінювана частка може приєднуватися не лише до дієслова, а й до інших слів: *gdybyśmu napisali*. В українській мові умовна частка *би* не змінюється і не вживається у складі дієслова, пор.: Якби мені черевики, то *пішла б* я на музики (Т. Шевченко).

Пор. форми умовного способу:

Українська мова

I дієвідміна Умовний спосіб

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
1-а ос.	ніс би	несла б	–	несли б
2-а ос.	ніс би	несла б	–	несли б
3-я ос.	ніс би	несла б	несло б	несли б

II дієвідміна Умовний спосіб

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
1-а ос.	учив би	учила б	–	учили б
2-а ос.	учив би	учила б	–	учили б
3-я ос.	учив би	учила б	учило б	учили б

Польська мова

Умовний спосіб

Однина

	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
1-а ос.	mówiłbym	mówiłaby	-
2-а ос.	mówiłbyś	mówiłabyś	-
3-я ос.	mówiłby	mówiłaby	mówiłoby

Множина

	Чоловічо-особові	Нечоловічо-особові
1-а ос.	mówilibyśmy	mówiłybyśmy
2-а ос.	mówilibyście	mówiłybyście
3-я ос.	mówiliby	mówiłyby

Пор. вживання форм умовного способу у мовленні:

1. Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість *би була* своя (Т.Шевченко). 2. *Взяв би* я бандуру та й загравав як знав (народна пісня). 3. Так *би ти й казав*, то я ж *би знав*, чия то справа (Леся Українка). 4. То ви *б* елегій *не творили* (Т. Шевченко). 5. *Хотілося би* знати все ж! (В. Симоненко).

6. *Хотіла б* я піснею стати

У сюю хвилину ясну,

Щоб вільно по світі літати,

Щоб вітер розносив луну.

(Леся Українка)

- II. 1. *Chciałbym to sobie jeszcze raz przeczytać* (W. Osuchowska-Orłowska).
 2. *Najlepiej byłoby jechać tam zaraz* (J. Rolleczek). 3. *Zaraz byś inaczej śpiewał*
 (M. Dąbrowska). 4. *Mogłaby babcia słuchać muzyki klasycznej* (K. Siesicka).
 5. *Byłbyś to naprawił (z gazety)*. 6. *Gdybyście zatelefonowali, przyszedłbym*.

III. Наказовий спосіб

За допомогою форм наказового способу дієслів передається прохання, побажання, спонукання або наказ. В обох мовах форми наказового способу утворюються від основи теперішнього часу. Як в українській, так і в польській мовах форми наказового способу творяться синтетично або аналітично. Зрозуміло, що словоформи 1-ої особи однини не утворюються, пор. таблиці:

Українська мова

I дієвідміна

Наказовий спосіб

	Однина	Множина
1-а ос.	–	несімо, читаймо
2-а ос.	неси, читай	несіть (несіте), читайте
3-я ос.	хай несе, хай читає	хай несуть, хай читають

II дієвідміна

Наказовий спосіб

	Однина	Множина
1-а ос.	–	учімо, робімо
2-а ос.	учи, роби	учіть, робіть
3-я ос.	хай учить, хай робить	хай учать, хай роблять

Польська мова

I дієвідміна

Наказовий спосіб

	Однина	Множина
1-а ос.	–	mówmy
2-а ос.	mów	mówcie
3-я ос.	niech mówi	niech mówią

II, III дієвідміни

Наказовий спосіб

	Однина	Множина
1-а ос.	–	kurujmy
2-а ос.	kuruj	kurujcie
3-я ос.	niech kuruje	niech kurują

У 1-ій особі множини в українській мові дієслова мають флексію *-імо* (інколи – *-ім*): *везімо, несімо*. У польській мові виступає форма на *-ту*: *czytajmy, róbmy*.

У 2-ій особі однини в українській мові виступають дві форми наказового способу:

– у дієсловах з основою на приголосний словоформи мають нульову флексію: *читай, сядь, вір*;

– якщо дієслова мають збіг приголосних у кінці основи або (і) якщо наголос словоформи падає на закінчення, утворення 2-ої особи однини мають формант *-и*: *ходи, увімкни*. У польській мові форма 2-ої особи однини наказового способу має нульове закінчення: *tów, kir*. Загалом у польській мові вживання нульових флексій у цій позиції відбувається значно ширше, ніж в українській, пор.:

pisz // пиши

bierz // бери

nieś // неси

leż // лежи

chodź // ходи,

але: *wierz // вір*

placz // плач,

пор. також:

ковати – куй // кіс – киж.

У формах 2-ої особи однини наказового способу польських дієслів можливими є чергування голосних, пор., напр.:

robić – rób

stroić – strój,

пор.: *молоти – мели.*

У 2-ій особі множини в українській мові виступають флексії *-те* або *-ить* (іноді – *-ите*): *станьте, зробіть*. У польській мові відповідні форми мають закінчення *-cie*: *rozumiejsie, róbcie*.

Окремі дієслова в українській і польській мовах за своєю семантикою не можуть утворювати форми 2-ої особи, пор., напр.:

бачити

знити

czyć

chcieć.

Аналітичні форми наказового способу в обох мовах утворюються за допомогою частки в поєднанні з формою 3-ої особи теперішнього або майбутнього простого часу: в українській мові за участю часток *хай, нехай*, у польській – *niech*, застаріле – *niechaj*:

нехай читає // niech czyta

хай шие // niech szyje.

У польській мові такі форми наказовості є звичним зверненням й до 2-ої особи однини, вони вживаються зі словами *pan, pani*: *Niech pan na mnie poczeka.*

Пор. вживання форм наказового способу в українському і польському мовленні:

I. 1. *Учітесь, читайте, і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь* (Т. Шевченко). 2. *Мріє, не зрадь!* (Леся Українка). 3. *Любіть Україну!* (В. Сосюра). 4. [...] *Як ловити сома? Дуже просто: наживляйте гачка, сидіть і чекайте.* Почне клювати – *підсікайте.* Підсікли – *витягайте* (О. Вишня). 5. *Нехай ні жар, ні холод не спинять вас!* (І. Франко). 6. *Хай про минуле грають струни!* (П. Грабовський). 7. *Хай ізнов калина червоніє, достигає* (П. Тичина).

II. 1. *Bądź pozdrowiony – rzekł odźwierny i szybko otworzył bramę* (В. Prus). 2. *Nie śpiewaj Alleluja, aż po Wielkim Piątku* (прзysłовіє). 3. *Myśl długo, czyń prędko* (прзysłовіє). 4. *Niech każdy swego koryta pilnuje* (прзysłовіє). 5. *Siedź cicho, kiedy śpi licho* (прзysłовіє). 6. – *Żegnaj, zielony Kijowie!* (J. Iwaszkiewicz).

Деякі дієслова в українській і польській мовах мають особливості в утворенні форм наказового способу, пор.:

їсти – їж // jeść – jedz

взяти – беру // wziąć – bierz

йти – йди // iść – idź

пор. також:

łąć – łyj

kląć – klnij

giąć – gnij.

6.7.4. Дієприкметник Imiesłów przymiotnikowy

В українській і польській мовах, як і в інших слов'янських, функціонують дієприкметникові форми⁷⁸. Дієприкметники передають дію або стан як динамічну ознаку предмета, виявлену в дієслівних категоріях виду, стану і часу. Крім того, дієприкметники, як і прикметники, узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку, напр.:

1. Дорогими для мене
Стали схили Дніпра,
Де колишуться віти
Закоханих мрій, –
Як тебе не любити,
Києве мій!

(Д. Луценко)

2. *Przyjdą stęsknieni rodzice* (В. Leśmian).

В обох мовах дієприкметники відмінюються за зразком прикметників.

В українській і польській мовах дієприкметники поділяються на активні та пасивні. Водночас продуктивність і частотність уживання цих форм, як і дієприкметника загалом, у кожній з цих мов виявляється по-різному.

⁷⁸ Г. М. Гнатюк, *Дієприкметник у сучасній українській літературній мові*, Київ 1982.

Вживання активних дієприкметників теперішнього часу в українській мові (напр., *палаючий, благаючий*) значною мірою обмежене, замість них зазвичай використовують підрядні речення з формами того самого дієслова: *людина, яка читає; той, хто працює*, пор.: 1. Той, хто греблі рве (Леся Українка). 2. Дух, що тіло рве до бою (І. Франко).

В українському поетичному мовленні можливі церковнослов'янські за походженням форми на *-ущий, -ющий, -ащий, -ящий*, що передають стилістичне нашарування урочистості, піднесеності: 1. Щоб вгасила, мов огонь, *розвидняючийся день* (І. Франко). 2. Земле моя, *всеплодющая* мати! (І. Франко). 3. Та де ж ти брала незвичайне слово і спокою *цілюще* джерело? (А. Малишко).

У польській мові активні дієприкметники теперішнього часу утворюються від основи теперішнього часу за допомогою суфікса *-ąc-* і родових закінчень: *czytaj-ąc-y, myślący*. Дієприкметники теперішнього часу у множині мають чоловічо-особову (на *-у* в називному відмінку) і нечоловічо-особову форму (на *-е* в називному відмінку): *czytający studenci – czytające studentki*, пор.: 1. *Cały upał dnia oddychał na storach, lekko falujących od marzeń południowej godziny* (B. Schulz).

2. *Promienie wieczorne,
czerwienie gorące
rzuca na obłoki
zachodzące słońce.*
(Cz. Jańczarski)

Висока частотність уживання польських активних дієприкметників привела до використання їх як компонента складних номінацій, пор.: *bieżąca woda, lampa stojąca*.

Пасивні дієприкметники української мови можуть бути теперішнього й минулого часу. Дієприкметники теперішнього часу утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів *-ува-н-, -юва-н-*: *перевихований*, минулого часу – від основи дієслів минулого часу за допомогою суфіксів *-н-, -ен- (-єн-), -т-*: *прочитаний, зроблений, стертий*.

У польській мові є пасивні форми дієприкметників лише минулого часу. Вони утворюються від основи минулого часу дієслів за допомогою суфіксів *-an-, -on-, -ęt-, -t-*: *napisany, przeczytany, zasuszony, zaczęty*.

Від польських дієслів доконаного виду можуть утворюватися дієприкметники з суфіксом *-t-*: *wyblakły, przesiakły, osiwiaty*. У сучасній польській мові такі форми фактично перейшли у розряд прикметників⁷⁹.

Пасивні дієприкметники в українській і особливо – в польській мовах можуть вживатися у функції іменної частини присудка. При цьому в українській мові як допоміжне використовується дієслово *бути*. У польській

⁷⁹ A. Nagórko, *dz. cyt.*, s. 126.

пасивній конструкції змінювана форма допоміжного дієслова передає значення способу, часу, особи, числа, частково виду, в минулому часі – роду та чоловічо-особової форми. Як допоміжні вживаються дієслова *być*, *zostać*: *być* – частіше з дієприкметником недоконаного виду (*był prowadzony*), *zostać* – передусім із дієприкметником доконаного виду (*został położony*). Українським пасивним конструкціям з орудним відмінком діючої особи (Книжка написана письменником) відповідають польські конструкції з прийменником *przez* і знахідним відмінком: *Książka jest napisana przez pisarza*.

Пор. вживання пасивних дієприкметників в українських і польських реченнях: I. 1. У визначений день зібрались у судді всі родичі Петра Гельє (М. Коцюбинський). 2. Рівна, наче викреслена циркулем, лінія пустельного горизонту була попереду, як і раніше (Ю. Смолич). 3. Впала Давидові в очі афіша. Сьогодні буде виставлена „Хмара” (А. Головка). 4. Вікна були щільно зачинені... (Ю. Смолич).

II. 1. *Była to twarz stara, blada, wyniszczona przez chorobę* (H. Sienkiewicz). 2. *Nie będę ptakiem wypłoszonym, ani jak puste gniazdo po nim* (W. Szymborska). 3. *Wokulski zerwał się zmieszany* (B. Prus). 4. *Hrabia jest bardzo zmartwiony* (B. Prus). 5. *Roześmiana była* (W. S. Reymont). 6. *Mimo braku majątku był wszędzie dobrze widziany* (M. Dąbrowska).

В обох мовах уживаються співвідносні з пасивними дієприкметниками предикативні форми на *-но*, *-то* // *-но*, *-то*⁸⁰, напр.: 1. Урок закінчено, до побачення, діти (Гр. Тютюнник). 2. *Warunki podpisano natychmiast* (H. Sienkiewicz). Конструкції такого типу набули більшого поширення у польській мові порівняно з українською, пор., напр.:

Zuzię strojono w sąsiednim domu Popiółków (M. Dąbrowska) // Зузю одягали в сусідському домі Попьолків.

W tej chwili zapukano do drzwi gabinetu (B. Prus) // В цю хвилину у двері кабінету постукали.

Wywołano mnie dzisiaj na lekcji matematyki (W. Wiszniewski) // Викликали мене сьогодні на уроці математики.

Для польської мови характерним є також утворення дієприкметників, безеквівалентних щодо української мови, пор., напр.:

Człowiek spragniony nie cofa się od krynicy (B. Prus) // Людина, що відчуває спрагу, не відсувається від криниці.

Umilkłam złęknioma (B. Leśmian) // Я замовчала, злякавшись;

пор. також: *zaprzyjaźniony*, *stęskniony*, *komplementowany* та ін. Зокрема, в українській мові, на відміну від польської, не утворюються дієприкметники із *-ся*, пор.:

uczący się // той, що навчається

zblizający się // той (такий), що наближається.

⁸⁰ Д. Вечорек, *Украинский перфект на -но, -то на фоне польского перфекта*, Вроцлав 1994.

6.7.5. Дієприслівник *Imiesłów przysłówkowy*

В українській і польській мовах, як і в інших слов'янських, функціонують дієприслівники – незмінювані дієслівні форми, якіб вказуючи на додаткову дію, пояснюють у реченні дієслівний присудок. Виражена дієприслівником дія відбувається або водночас із основною дією (форми недоконаного виду), або передує їй (форми доконаного виду). В обох досліджуваних мовах уживаються дієприслівники теперішнього і минулого часу, напр.:

читаючи // czytając
прочитавши // przeczytawszy.

Дієприслівники недоконаного виду утворюються від основи теперішнього часу за допомогою суфіксів: в українській мові – *-учи, -ючи, -ачи, -ячи*, у польській мові – *-ąc*:

пишучи // pisząc
читаючи // czytając
говорячи // mówiąc.

Дієприслівники доконаного виду утворюються від основи минулого часу за допомогою суфіксів *-вши, -ши* в українській мові, *-wszy, -wszy* – у польській мові:

зробивши // zrobiwszy
написавши // napisawszy.

У польській мові після голосних вживається суфікс *-wszy*, після приголосних – суфікс *-wszy* (*ł* не вимовляється): *wszedłszy, przyniósłszy*.

Уживання дієприслівників в обох мовах наближене, пор. у художній текстах:

І. Якби ви знали, паничі,
Де люде плачуть живучи,
То ви б елегій не творили
Та марне Бога не хвалили,
На наші сльози сміючись.
[...] Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом край села.
Мене там мати повила
І, повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину ... В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло...
[...] Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),